

ОСОБЛИВОСТІ ВІРУВАННЯ В БОЖЕСТВО-ДРАКОНА В ЯПОНСЬКІЙ НАРОДНІЙ РЕЛІГІЇ

У сучасній японістиці більшість праць науковців присвячені розгляду та дослідженням таких інституціолізованих релігій, як сінто та буддизм. Найбільше праць стосується вивчення буддійських релігійних феноменів. Це твори Накамури Хадзіме, Ікегуті Екана, О. М. Ігнатовича, О. О. Розенберга, Н. М. Трубнікової, А. Г. Фесюна, Є. С. Лепехової тощо. Праці, що присвячені сінто, не так поширені, проте тут можна згадати Л. М. Єрмакову, С. В. Капранова, А. А. Накорчевського, Є. М. Пінус, О. М. Мещерякова, Ю. Д. Михайлову. А ось літератури, що присвячена розгорнутим дослідженням японських народних вірувань, майже немає як серед українських видань, так і серед російських. Заслуговує на увагу доробок С. Б. Маркар'ян та Е. В. Молодякової, які розкривають певний феномен релігійного життя на народному рівні – японські народні свята (*мацури*). Також певні загальні риси народної релігії можна почерпнути у таких дослідників, як В. А. Пронников та І. Д. Ладанов, С. О. Арутюнов, Г. Є. Светлов, та публіцистів – В. В. Овчинникова, М. Т. Федоренко, В. Я. Цветова. Хочеться відзначити позитивний момент відносно досліджень фольклору, з яких можна почерпнути відомості про народну японську релігію. У 1920-ті роки Ф. Д. Пущенко у журналі “Східний світ” опублікував переклади японських казок, проте, на жаль, далі він не зміг працювати над цією темою. Також один із перших російських дослідників японського фольклору М. О. Невський досліджував специфіку народної творчості південних районів Японії, а саме Окінави, у своїй книзі “Фольклор островів Міяко”. Серед власне японських дослідників народних вірувань можна виділити Ітіро Хорі, Токутаро Сакурай, Сатору Канеко.

Насамперед хочемо визначити сутність поля дослідження, в межах якого ми будемо проводити розгляд вірування в божество дракона. У нашому випадку – це японська народна релігія. Розпочнемо з аналізу термінів, які використовуються для визначення поняття “народна релігія”. Для позначення цього феномену в

японській науці використовуються два терміни: *мінкан сінко* та *міндзоку сюкьо*.

Термін *міндзоку сюкьо* (букв. “народна релігія”) увійшов у загальний вжиток лише протягом двох останніх десятиріч [Hayashi Makoto & Yoshihara Kazuo 1998, 90]. До цього часу загальноприйнятим було використання терміна *мінкан сінко* (“народні вірування”) для позначення вірувань звичайних людей і народних релігійних рухів, що виростили на їхній основі. Ось яке значення має поняття “народні вірування (*мінкан сінко*) у працях І. Хорі [Hori Ichiro 1959, 405] та Т. Сакураї [Sakurai 1960, 14–15]:

1) область вірувань протилежна організованим релігіям (відомим в Японії під назвою *кісей сюкьо* – “засновані релігії”) та яка не має доктрини і організації;

2) уявлення, вірування та звичаї, що побутують у сільських громадах і пов’язані з щоденною діяльністю; із процесом модернізації й урбанізації народні вірування втрачають своє значення і приречені на зникнення.

Щодо другого визначення також існують певні поправки. Звичайно, хвилі модернізації й урбанізації мають негативний ефект на вірування людей, які живуть у сільських районах, проте вірним є і те, що у “плавильному котлі” японських міст народжується (скоріше, вже народився) новий близький до народної релігійності феномен – народна релігія у містах. Такі явища, як, наприклад, міські фестивалі, їхня космологія, “нові релігії”, що набули великої популярності у містах, стають предметом досліджень для соціологів, етнологів, релігієзнавців тощо. Характерним є і той факт, що шамани, поступово зникаючи у сільських районах, активно “практикують” у містах. Тобто схоже на те, що центр народної релігійності поступово переміщується в місто. Зіставляючи терміни *мінкан сінко* та *міндзоку сюкьо*, можемо дійти висновку, що перший із них є більш вузьким за значенням та використовується в основному етнографами та збирачами японського фольклору та традицій, тоді як другий має ширше значення і використовується ширшим колом спеціалістів, включаючи релігієзнавців, соціологів та антропологів. Ще одною позитивною рисою терміна *міндзоку сюкьо* є його використання у порівняльних студіях фольклору та народних вірувань. Зараз цей термін вживається у наукових колах Японії у значенні релігійних практик людей взагалі.

Одним із підходів до вивчення японської народної релігії є розуміння її як цілого масиву вірувань, традицій та ритуалів, які підтримуються, практикуються та передаються у народних масах. Вона протиставляється високоорганізованим релігіям (відомим в Японії як *кісей сюкьо* – “засновані релігії”), які виникають у більшості розвинутих цивілізацій. Розвинуті релігії у великих цивілізаціях, такі як буддизм в індійській традиції або християнство у західній, є дуже формалізованими, із твердо закріпленими писаними текстами, кодифікованою доктриною, також формалізованими релігійними відправами та інститутом священства. “У Японії існують дві організовані релігії – буддизм та сінто, хоча сінто виникло з первісних вірувань без конкретної постаті засновника. На противагу їм народна релігія поширюється усно, а не через письмову традицію та формалізовані релігійні служби та підтримується звичайними людьми поза конкретними релігійними інституціолізованими зібраннями, як-то зібрання віруючих сінтоської святині або буддійського храму” [Kodansha Encyclopedia of Japan 1983, 298].

Проте, з іншого боку, народна релігія не може бути так легко відокремлена від сінто та буддизму, бо вона запозичила з організованих релігій багато вірувань та релігійних практик, які стали невід’ємною частиною народних традицій, що поширюються усно. Ідентифікувати такі аспекти народної релігії – інакше кажучи, елементи організованих релігій, які сприйняті та адаптовані народом – можна, виокремивши їх та надавши їм назви “масова релігія” (popular religion), тобто, це термін, який позначає вужче поняття, ніж народна релігія (folk religion) та показує саме вірування, запозичені з організованих релігій. Натомість, термін “народна релігія” має значення дуже широкої категорії, що складається з цілої релігійної традиції поза організованими релігіями.

Визначити поняття японської народної релігії також може допомогти концепція “місцевої релігії” (indigenous religion), що позначає певні практичні вірування та традиції, які неможливо віднести конкретно до якоїсь з організованих релігій – вони існують в Японії з такого давнього часу, що, мабуть, тоді ще не було організованих релігій. У “Kodansha Encyclopedia of Japan” наводиться приклад із культивування рису. “Вирощування рису в

Японії, яке можна простежити від Х ст. до н.е., супроводжувалось релігійними ритуалами, що були спрямовані на отримання гарних врожаїв. У пізніші часи люди практикували ритуали пересадження (*transplanting rituals*), які, можливо, непрямо були пов'язані з цими доісторичними сільськогосподарськими ритуалами. Коли сінто стало більш організованим, воно почало схилитись до кодифікування та формалізації цих релігійних культів” [Kodansha Encyclopedia of Japan 1983, 298].

Інші автори висловлюють схожі погляди на народну релігію як широкий комплекс вірувань і культових дій, що здійснюються звичайними людьми поза організованими релігіями. Наприклад, Н. Гавенс пише: “У контексті сучасного японського життя, терміни “народна релігія” та “народні вірування” – найпоширеніші переклади японського терміна *мінкан сінко*. Народна релігія – це сукупність вірувань та практик, що виникли як із тубільних релігійних вірувань, що передавались усно, так із японської “масової релігії” (*popular religion*)” [Havens]. Фудзії Масао [Havens] зазначає, що *мінкан сінко* – це “дуже всеохоплюючий термін”, який у найширшому сенсі позначає загальну множину релігійних вірувань звичайних людей (*сьомін-но сінко*), які знаходяться за межами організованих релігій (*сейріцу сюкьо*).

Проте у деяких працях поняття народної релігії розкривається не через протиставлення організованим релігіям, а через спробу виокремити комплекс основних положень, ідей, на яких ґрунтуються більшість вірувань, що складають народну релігію. Одним із таких положень є віра у “*камі-сама, хотоке-сама та го-сенсо-сама*” (у сінтоські божества, будд та предків) [Japanese Beliefs 1986, 7]. Хоча всі три є рівною мірою важливими, проте серед них предки займають найвпливовіше місце у народних віруваннях, оскільки пов'язують людей із хотоке та камі. Предки є своєрідною ланкою, що дуже важлива у стосунках людей та будд і божеств. Усю японську культуру пронизує важливість шанування предків.

Іншими важливими ідеями є скверна та очищення, які посідають чільне місце у сінто. Обряди очищення виконуються на початку сінтоських церемоній та називаються в сінто *місори*. Хоча обряди є тісно пов'язаними із сінто, вони також присутні й у буддизмі, наприклад, обкурювання тіла за допомогою пахощів.

Молитви до *камі* та *хотоке* являють собою прохання, за яким слідує підношення певних подарунків, якщо молитва здійснилася. Часто підношення робляться перед тим, як виразити своє прохання *камі* чи *хотоке*. Прохання може приймати різні форми, в яких виражені конкретні традиції. Як приклад, одна із традицій молитов, поширена у сінтоській святині Атаго та буддистського хаму Асакуса, присвяченому бодгісатві Каннон, – це так звані “скорочені сто візитів” – сучасний варіант більш раннього ритуалу моління *камі* чи *хотоке*. Раніше людина повинна була зробити один візит у храм за день протягом ста днів. Зараз це спростилося, і людина може зробити усі сто візитів за один день, помолившись “каменю ста разів” (*хякудоісі*), повернувшись до входу і знов попрямувавши до каменя.

Визначення та розуміння народної релігії також дає нам фольклор – народні казки, перекази, легенди. Народні казки передавалися з покоління в покоління усно з давніх-давен. Дослідження народних казок та легенд (перші (*мукасі-банасі*) – це фантастичні оповіді про чудеса, які не відбувалися в реальному житті, натомість другі (*денсецу*) – це оповіді про події, які, як вважають носії традиції, дійсно трапилися у минулому) почав Янагіта Куніо, визначний етнограф Японії та перший із дослідників народної релігії, а також інші дослідники, як Ое Садзанамі, Орікуті Сінобу. Народні вірування є тлом, на якому розгортаються події більшості казок. Специфічною рисою народної релігії, відображеної в казках, можна назвати практичну відсутність головних божеств як сінтоського, так і буддійського пантеонів, натомість – центральне місце займають локальні духи та божества: божества окремих гір, духи дерев, боги щастя та нещастя. Підсумовуючи, можна сказати, що народна релігія, що представлена у японському фольклорі, є цілим комплексом практичних вірувань, якому властива своя оригінальна структура та логіка, і за допомогою якого можна прослідкувати певні шаблони мислення, сприйняття японцями навколишньої дійсності.

Насамкінець хочеться згадати ще одну доволі важливу точку зору на народну релігію. Вона полягає в тому, що народні практичні вірування є засобом досягнення матеріального добробуту у цьому світі [Капеко 1993, 134]. Незважаючи на приналежність якогось вірування до певного релігійного напрямку, серед

звичайних людей поширюються ті, які дають змогу досягти добробуту, процвітання, здоров'я тощо. Цікавою в цьому плані є також збірка праць Ікегуті Екана “Подвижник вогню”. Буддистський священник школи езотеричного буддизму Сінгон, Екан розповідає про власний досвід подвижництва та наводить приклади з реального життя. Показовими є моменти, коли люди звертаються до нього по допомогу, коли хтось (або власне вони, або хтось з їхніх близьких родичів) має якісь проблеми зі здоров'ям, що не зникають попри лікування звичайними засобами сучасної медицини. Свідомість пересічної людини переймається не так самим вченням школи Сінгон, доволі складними абстрактними положеннями, скільки можливістю досягти матеріального добробуту за допомогою релігійних практик [Икегуті 1996, 203]. Підсумовуючи, можна зробити визначення народної релігії як широкого комплексу вірувань, культів та ритуалів, що глибоко вкорінені у свідомості людей (через що можуть і не усвідомлюватися як релігія), які підтримуються та здійснюються звичайними людьми у повсякденному житті поза так званими організованими релігіями (що мають канон, громаду, інститут священників) і спрямовані на отримання матеріальних благ у цьому світі.

Окресливши межі, а саме поняття народної японської релігії, перейдемо безпосередньо до розгляду власне вірування у божество-дракона.

Спочатку наведемо терміни, які пов'язані з цим віруванням. Японське слово “*рюдзін*” перекладається як дракон-божество або дракон-дух. Термін складається з двох ієрогліфів – “*рю*” (дракон) та “*дзін*” (дух, божество). Інше поняття, яке також позначає божество-дракона як правителя морської царини, – це *оватацумі* – бог великого моря. Поняття містить два ієрогліфи – “*овата*” (велике море) та “*дзін*” (дух, божество). Також у статті ми будемо розглядати такі назви, як *яма-но-ороті*, загальноновживаний переклад якого – восьмиголовий великий змій. Поняття складається з таких ієрогліфів, як “*хаті*” (вісім), “*тімата*” (розвилка), “*о*” (великий), “*хебі*” (змія). Три інші терміни, що позначають морські божества, – *сокоцуцу-но-о-мікото* – “муж-правитель морського дна” (“*соко*” (дно), “*цуцу*” (труба), “*о*” (чоловік), “*мікото*” (правитель)), *накацуцу-но-о-мікото* – “муж-правитель морської середини” (“*нака*” (середина), “*цуцу*” (труба), “*о*” (чоловік),

“мікото” (правитель)), *увацуцу-но-о-мікото* – “муж-правитель морської поверхні” (“омоте” (поверхня), “цуцу” (труба), “о” (чоловік), “мікото” (правитель)). Інші похідні або пов’язані з віруванням в божество-дракона поняття будуть безпосередньо згадані далі. Всі ці поняття охоплюють пласт народних вірувань, що тісно пов’язані з уявленнями людей про божество-дракона.

Вірування в божество-дракона є поширеним не лише у Японії, але також в інших країнах далекосхідної Азії, тому, перш за все, важливо розуміти вплив запозичених із Китаю та Індії уявлень та ідей про дракона на автохтонні вірування, що були поширені на теренах Японії. У ранніх японських джерелах, як-то “Кодзікі” та “Ніхонгі”, знаходимо уявлення про дракона у зміїній подобі або як божества водної стихії. Із впровадженням буддизму, що йшов з Індії через Китай та Корею, до цих тубільних вірувань були привнесені та асимільовані китайські вірування, які в свою чергу, мали запозичення з індійської міфології. У буддизмі дракон ототожнюється з Нагом, змієм, що захищав історичного Будду Шак’ямуні від негоди, а тому згодом був обожнений. Наги посідають восьмий ступінь у світовій системі після Будд, Праг’екабудд, Архатів, Девів, Брахми, Гандхарвів та Гаруд і перед Якшасами, Кумбхандами (домовиками), Асурами (демонами), Ракшасами (гігантами), Претами (духами, примарами) та жителями пекла. “Вони – духи вод, що уявляються, як правило, в людській подобі, зі зміною короною на голові” [Фиссер 2008, 5]. Далі, Наги можуть підійматися у небеса та викликати дощі. Індійський змієподібний Нага був ідентифікований у Китаї з чотириногим китайським драконом, тому що обидва вони мешкали у морях та річках і приносили дощ. Китайський дракон – це водяна істота, що є різновидом змії, яка спить взимку та прокидається навесні. Це божество грому, що приносить гарний врожай, коли з’являється на рисових полях у вигляді дощу або на небі як темні або жовті хмари [Фиссер 2008, 22]. Це безпосередньо ріднило згадані вірування з локальними японськими віруваннями. Японці в цій суміші індійських та китайських ідей знайшли і власні уявлення про драконоподібні божества річок та гір, яким вони молилися про посилення дощу в періоди засухи. Також із Китаю були привнесені міфологічні вірування у чотирьох священних тварин, однією з яких є зелено-блакитний

дракон, що є охоронцем східного напрямку та ототожнюється із сезоном весни.

Загалом дракон уявляється як збірне поняття. Він має довгий змієподібний тулуб, голову верблюда, роги оленя, очі зайця, лускоподібну шкіру коропа, лапи тигра та кігті, що нагадують кігті орла [Davis 2007, 361]. Довгі вуса прикрашають його голову, а дорогоцінний камінь (перлина) під підборіддям вважається таким собі засобом, що допомагає дракону спускатися з небес. Цікаво, що індійський Нага також носить на шії намисто з перлів [Фиссер 2008, 22]. Незважаючи на цю дуже поширену подобу дракона, у японських народних віруваннях ми знаходимо різновиди драконів. Дракони можуть мати декілька голів, різну кількість кігтів тощо. Також порівняно з китайським драконом, японський має більш стрункий вигляд та літає частіше, ніж його китайський варіант [Bates 2007, 99].

Вірування в божество-дракона або божество морської царини згадуються в давніх японських джерелах із міфології та літератури, таких як “Кодзікі”, “Ніхонгі”, “Ісе-моногатарі”, “Гендзі-моногатарі”, “Кондзяку-моногатарі”, “Манйосю”. Перші згадки про дракона знаходимо у міфах у “Кодзікі” та “Ніхонгі”. “Кодзікі” розповідають про змія, який має ім’я Ямата-но-ороті, та який описується як восьмиголовий та восьмихвостий [Кодзика 1994, 15]. Брат великої богині Амаатерасу – Сусаноо-но-мікото, – який був скинутий богами на землю за негарну поведінку з Амаатерасу, звільнив людську пару Асінадзуті (Старий, що Гладить Ноги) та Тенадзуті (Стара, що Гладить Руки) від обов’язку віддати власну доньку на поїдання цьому змію. Для нас цікавим моментом є те, як “Кодзікі” описують подобу змія – “Очі червоні, як плоди кагаті (інша назва рослини – осока роздута), з тіла виходять вісім голів та вісім хвостів. На тілі мох, кипариси та криптомерії ростуть. Череву кров’ю сочиться”. Інший опис дракона знаходимо в історичному нарисі “Еносіма енгі” (“Походження острова Еносіма”), написаного буддійським монахом Кокеєм у 1047 р. [Davis 2007, 206], де наведена легенда про злого дракона (*акурю*), що жив у печері біля поселення Камакура та поїдав дітей із сусіднього села Косігое. У нарисі описується, що дракон мав п’ять голів на своєму тілі.

Можна згадати ще одну оповідь із “Кодзікі”, яка стосується божества Хоорі-но-мікото, який, ловлячи рибу вудкою власного

брата, загубив гачок [Кодзики 1994, 15]. Довелося йому спускатися до підводного палацу Оватацумі-но-камі – божества великого моря. Незважаючи на те, що “Кодзікі” не наводить опис цього божества моря, далі в оповіді йде мова про його дочку, Тойотамабіме-но-мікото (блискуча коштовність) або Отохіме (вишукана дівчина), з якою одружився Хоорі-но-мікото. Коли їй довелося народжувати дитину, і вона попросила не дивитися на неї, Хоорі-но-мікото не стримав слова та подивився. Він побачив, що вона перетворилася на крокодила (деякі джерела кажуть про морське чудовисько або дракона [Aston 2008]).

Образ дев’ятиголового дракона (“кудзурю”) знаходимо у сучасному віруванні, якому присвячена невеличка сінтоська святиня Тогакусі дзіндзя [Ніхон но сюкьо но дзітен 2000, 225] біля гори Тогакусі (префектура Нагано). Люди вірять, що на горі живе дев’ятиголовий дракон, якого можна побачити за допомогою містичного бачення¹, що досягається через практики, які виконують подвижники школи Сангаку Сюгендо.

Вірування в божество-дракона ототожнюється і з віруваннями у змію (хебісін), оскільки сама подоба дракона має форму змії. Змії є частим персонажем у японських міфах, особливо у таких трьох іпостасях, як посланці дракона, як істоти, що змінюють зовнішній вигляд, зваблюють чи лякають людей та як божества грому. Відомою є легенда храму Додзьодзі, де дівчина Кійохіме закохалася у Андзіна, молодого буддійського монаха. Він був вірним своїм чернечим обітницям, тому почав уникати зустрічей з нею. Втікаючи від неї на інший берег річки, він попросив човняра перевезти його, проте не пускати Кійохіме до човна. Дівчина так розлютилася, що вирушила за ними уплав. Наздоганяючи човна, вона з люті почала перетворюватися у змію. Ця легенда вперше була записана у “Додзьодзі енгі емакі” (“Історія храму Додзьодзі”), сувої 15 століття, який зберігався в цьому храмі [Ashkenazi 2003, 252]. Подібний до “Додзьодзі” міф зустрічається в історії і раніше. Принц Хомутіваке взяв собі дружину Хінагахіме. Проте у весільну ніч вона обернулася змією, та він від неї втік. Розлютована, вона кинулася навздогін за човном.

¹ Рейсі (靈視) – сила бачення речей чи можливих подій, віддалених у часі та фізичному просторі, або акт сприйняття того, що є у свідомості іншої особи.

Змії також часто асоціюються із блискавками та громом, тому божество-змія часто є божеством грому. Є сильний зв'язок у японських міфах між зміями, смертю та громом. У міфі про створення, коли Ідзанагі була у царстві Йоміцу-куні (один із варіантів країни мертвих), в її тілі роїлися вісім божеств-змій, які водночас були божествами грому. К. Увеханд стверджує, що природа та форма змій нагадувала давнім японцям форму блискавки і, таким чином, асоціювалася із громом [Ashkenazi 2003, 254].

Три божества моря, народжених Ідзанагі, після того, як він спустився до підземного царства побачитись зі своєю дружиною після її смерті, з'явилися як наслідок ритуалу очищення. Побачивши Ідзанагі в непристойному вигляді, її чоловік Ідзанагі злякався і втік. Очищуючись після повернення з “нечистої” підземної країни, він зайшов у воду. Саме там, коли він умивався на дні, з'явився Сокоцуцу-но-о-мікото (правитель морського дна). Коли він мився в середній товщі води – з'явився Накацуцу-но-о-мікото (правитель морської середини), та коли омивався на поверхні – “родив” третього бога – Увацуцу-но-о-но мікото (правителя морської поверхні). Сінтоське святилище Сумійосі-тайся є одним із головних місць поклоніння цим трьом божествам. У цьому святилищі також поклоняються й імператриці Дзінгу під іменем Окінагатарасі Хімемікото, яка, власне кажучи, й заснувала його після повернення з важкого військового походу на царства Сірагі (Сілла) та Кудара (Пекче) на півдні Кореї [Капранов 2006, 57]. Саме у легенді про похід імператриці Дзінгу на Корею згадується божество-дракон Рюдзін, як правитель моря, що подарував Дзінгу коштовні камені припливу та відпливу, за допомогою яких імператриця змогла одержати перемогу у битві з корейським флотом та зробити корейські царства своїми васалами [Davis 2007, 330].

Оскільки дракон уявляється повелителем водної стихії, він став тісно асоціюватися з божествами води (*суйдзін* або *мідзу-но-ками*). Деякі дослідники вважають божество-дракона різновидом божества води як більш загальної категорії божеств [Боги, святилища... 2010]. Божества води мають різні вигляди та мають владу над джерелами, якими користуються люди для споживання води та вирощування рису. Частина божеств води асоціювалися з богами заплавних полів, а інша – з божествами розподілення

води (що згадуються в “Кодзікі”), які керують водою, що створюється високо в горах. Божества води вшановуються біля джерел, криниць або місць, де черпають воду. Вони часто уособлюються у кам’яній плиті або у маленькому камінці, встановленому вертикально біля витoku джерела [Ashkenazi 2003, 255].

Інші морські чи річкові тварини, як-то медуза, черепаха чи сом, також часто згадуються у легендах як посланці бога моря – дракона (Рюдзіна) – чи інших водойм.

На рівні народних вірувань дракон вважається істотою, що приносить щастя, матеріальний достаток. Ці сподівання можна прослідкувати в народних легендах та казках. Так, наприклад, відома оповідь “Товара Тода” про великого воїна Фудзівара Хідесато, яка наведена у “Хонтю квайдан кодзі” [Фиссер 2008, 104], розповідає про дракона, якому Хідесао допоміг звільнитися від злого стонога (інакше кажучи, сколопендри). Після перемоги Рюдзін обдарував воїна дивними подарунками, як-то мішок, повний рису, який ніколи не закінчувався, шовковий матеріал, який також не мав кінця, казан, який варив сам по собі, та дзвін. У цій оповіді цікавим моментом також є те, що розкривається поведінка дракона, як такого, що може сам страждати від злої істоти (стоніг, що пожирає дітей дракона), та такого, що сам просить допомоги (звертається про допомогу до Хідесато).

Інша легенда також натягає на скарби, якими володіє Рюдзін як володар моря [Манґею 1987, 359–361]. У легенді про Урасіму Таро ми знаходимо прояв щедрот та прихильності до звичайної людини, яка врятувала життя дочці Рюдзіна. Хлопчина врятував черепаху, яка, як вже було зазначено вище, вважається посланницею дракона, царя моря, Рюдзіна. Через це дракон запросив Урасіму погостювати до свого підводного палацу (Рюгюдзьо) (мова про мешкання буде йти далі, тому ми лише відзначимо цей термін) та висловити йому подяку. Більш того, як виявилось, черепаха була насправді дівчиною Отохіме, дочкою царя моря Рюдзіна, на якій Урасіма й одружився. Таким чином, Урасіма був не лише віддячений, але й поріднений із самим повелителем моря.

Проте існують й інші вірування, де поведінка дракона є скоріше лихом та руйнівною силою. Як вже згадувалося, у “Еносіма енгі” йдеться про дракона, що пожирає дітей із поселення Косігоє. Дракон наводив смуток на людей доти, поки богиня Бензайтен, що

шанується в буддизмі як богиня моря, річок, музики, навчання та мистецтва, не спустилася з небес, вчинивши землетрус для того, щоб припинити це. Після цього пожирання дітей скінчилося [Davis 2007, 206], а дракон перетворився на гору, досі відому як гора драконової пащі (Тацу-но-куті-яма). Дослідник Роберт Жуль у своїй роботі “The Goddess, the Dragon, and the Island. A Study of the Enoshima Engi” [Juhl 2003] доводить, що легенда про дракона має своє природне вираження в дуже бурхливій річці та чотирьох її притоках, які впадають в її русло, утворюючи таким чином п’ятиголового дракона, що призводить до повнів та смерті дітей.

Люди вірять, що дракони керують водною стихією, від них залежать випадіння дощів, розливи річок чи виникнення тайфунів. Так, наприклад, вірування у дев’ятиголового дракона, який, як вірять, живе на горі Тогакусі [Ніхон но сюкьо но дзітен 2000, 225] (префектура Нагано), може викликати повінь або зливи. Проте, з іншого боку, в рамках цього вірування, оскільки дракон асоціюється зі зміями, він також допомагає у лікуванні хвороб та очищенні від зміїного прокляття (божественне прокляття, яке насилається змією на того, хто зробив їй шкоду чи спричинив шкоду певній території, де вона мешкає) [Sasaki 2010, 476]. Таким чином, можна сказати, що на рівні народних вірувань, дракон виявляє різну поведінку, може проявляти себе як неконтрольована сила, що насилає лиха, повені, дощі чи сама є цим лихом. Проте інший тип виявляє надзвичайну щедрість та гостинність через те, що людина допомагає йому чи комусь з оточення дракона.

Оскільки дракон у віруваннях є володарем водної стихії, то найбільш розповсюдженими місцями його перебування чи мешкання є водойми. Це можуть бути ставки, річки, озера, море тощо. Палац, де живе дракон, може знаходитися як в озері, так і в морі. Так наприклад, дракон, якому допоміг Хідесато Фудзівара, жив в озері Біва (у сучасній префектурі Сіга). Палац дракона був збудований із коралів, а дах оздоблений черепаховою черепицею. Оскільки цей палац знаходився на дні озера Біва, а не на дні моря, то замість морських риб там жили річкові риби, як-то короп, сом, пічкур, сазан. Проте дракон – правитель моря живе у палаці, що знаходиться на морському дні – Рюгюдзьо. Його опис знаходимо у легенді про Урасіму Таро. Гостюючи у царя морів, дракона, Урасіма обійшов його палац, зроблений із коралів та

перлин, побачив сад, де на сході квітнула весна, на півдні царювало літо, на заході – осінь, а на півночі – люта зима [Зыбь большой реки 2000, 258]. Деякі дослідники ототожнюють назву Рюгю (палац дракона) з назвою південних японських островів Рюкю [Bates 2007, 100]. Цікавим моментом є те, що біля архіпелагу Рюкю знаходиться один із найважливіших екорегіонів коралових рифів, які охороняються Всесвітнім фондом із захисту дикої природи.

У Манійосю знаходимо іншу згадку про країну – царину володаря морів. У пісні-благанні про перлини, які рибалка хоче послати своїй дружині, йдеться про володаря морської країни Сусу, де повно білих дорогоцінних перлів [Маньёсю 1987, 110].

Неможливо не згадати таке міфічне місце, як Токойо, яке теж пов'язане з віруванням у божество-дракона. Токойо характеризується як вічна сокровенна країна богів-безсмертних, до якої не кожен може дійти. Це земля, звідки приходять так звані *маребіто* (дослівно “рідкісні люди” або “гості”), тобто люди чи божества, що не належать до певної общини та викликають, з одного боку, страх та презирство, а з іншого – приносять добробут та успіх [Боги, святилища... 2010]. Це також площинна територія у морі – царина Оватацумі, дракона-володаря моря. Буддійська концепція тлумачить Токойо як землю Благословених, у якій царює богиня милосердя Канон, та звідки час від часу приходять померлі родичі. Ця земля лежить у південно-східному напрямку від мису Мурото острова Сікоку. І в цьому віруванні є тісний зв'язок із морською цариною. Ця земля вважається магічним місцем, де час тече по-іншому. Л. М. Єрмакова ототожнює Токойо з таким поняттям, як країна Нііру (можливий варіант вимови – Ніруя або Нірайканай), яку розташовують на островах Рюкю [Синто... 2002, 122–135]. Наприклад, у міфологічному зведенні островів Рюкю говориться, що на острові Ісігакі у південній групі цих островів є печера, яка веде до Нііру, підземного царства. Час від часу звідси приходять два чудовиська – Акамата (Червонолиций) та Куромата (Чорнолиций) – та приносять із собою тайфуни, що карають злих людей.

Інше місце мешкання дракона у вже згаданому нарисі “Еносіма енгі” – це печера біля острова Еносіма, допоки богиня Бензайтен не спустилася на землю. У момент, коли вона спустилася, виник острів Еносіма (який розташований у бухті Сагамі, за

50 км від сучасного Токіо), який зараз цілковито присвячений богині Бензайтен.

Але не лише у водоймах живуть дракони. Вірування у дев'ятиголового дракона, що, як вірять, мешкає біля гори Тогакусі (префектура Нагано), дає образ дракона, що живе у горах. Згідно з легендою, яка поширена в цій місцевості, він з'явився як звук луни, коли боги виманювали Аматерасу з печери. Відірвавши двері печери, боги кинули їх на землю, і ці двері перетворилися на гору Тогакусі, а дев'ятиголовий дракон перетворився на сусідню гору, яку назвали його ім'ям.

Вірування в дракона мають певні ідеї та уявлення, як поводитися, щоб не викликати гнів Рюдзіна, та які ритуали проводити для того, щоб заспокоїти чи задобрити божество-дракона. Як це вже показувалося в легендах, у минулому це могли бути ритуали жертвоприношення власних дітей. У сучасному вигляді це ритуали приношення їжі або молитви, що приносяться дракону для викликання дощу чи припинення тривалих злив. Наприклад, ритуал для того, щоб викликати дощ у разі довготривалої засухи проводиться біля водойм. Люди йдуть до ставка чи річки, де, як вважається, живе божество цієї водойми (дракон), та починають кидати туди каміння чи пісок. Вірять, що розлючений дракон здійснюється у небо і звідси насилас на людей хмари, дощ та навіть торнадо [Ніхон но сюкьо: но дзітен 2000, 225]. Нідерландський дослідник-японіст початку 20 століття, М. В. Де Фіссер, також наводить приклади ритуалів, що покликані вплинути на поведінку божества-дракона. Так торговці рисом кидали в озеро металеві речі (метал – це речовина, яку не любить божество-дракон) для того, щоб роздратувати божество-дракона, який нашле бурю та дощі, й, таким чином, знищить рисові поля, через що ціни на рис підвищаться [Фіссер 2008, 95].

Свято шанування дракона (Косуі мацурі або свято озера) проводиться у сінтоській святині Хаконе (префектура Канагава) [Hakone Jinja Shrine]. Згідно з легендою, в озері жив отруйний та лютий дракон, який непокоїв людей, що мешкали біля озера. Вони повинні були пропонувати йому людські жертвоприношення, в основному молодих дівчаток, для того, щоб заспокоїти його мстивий дух. Почувши цю історію, священник сінтоської святині Хаконе зробив кам'яні сходи, що вели до озера, спустився туди

та почав виганяти злого духа дракона своєю магичною силою. Дракон врешті-решт здався і з цього часу більше не непокоїв людей. Люди вірять, що після цього він перетворився у дев'ятиголового дракона (кузурю-мьодзін) та почав жити в озері як дух-захисник. Косугі мацурі проводиться 31 липня уночі біля воріт (торіі) храму. Головний священик сідає сам у човен та присвячує духу дракона святковий червоний рис, приготований храмовими священиками. Рис для того, щоб нагодувати дев'ять голів дракона, готується спеціальними порціями – 3 *то* (1 *то* дорівнює 18 літрам), 3 *сьо* (1 *сьо* дорівнює 1.8 літрам) та 3 *го* (1 *го* дорівнює 0.18 літрам). Для проведення цієї церемонії, у 1988 році (рік дракона) у святині побудували невеличку додаткову капличку – Кудзурю дзіндзя – біля головної Зали храму.

У храмі Сенсодзі (офіційна назва – Кінрюдзан) у м. Токіо [Kinryu-no-mai] проводять щорічно свято танцю золотого дракона (кінрю-но-май). Танець проводиться 18 березня та 18 жовтня. Тут існує повір'я, що за одну ніч на 18-й день біля храму з'явилося 1000 сосен. На третій день після цього з небес спустився золотий дракон (довжиною близько 30 метрів). Проте після цього його ніхто не бачив. Інший дослідник [Bates 2007, 101] зазначає, що це свято вшановує знайдення золотого образу богині Каннон, що є богинею милосердя в буддизмі, двома братами у 628 році, які рибалили на річці Суміда. Легенда каже, що ця знахідка примусила золотого дракона, що покоївся на дні, підійнятися з води до неба. Танець дракона виконується більш ніж сімдесятьма чоловіками-волонтерами з місцевих молодіжних організацій, які спочатку очищують себе перед тим, як цілковито присвятити себе танцю. Спочатку дракона проносять по території храму Сенсодзі, де збираються люди. Вважається, якщо доторкнутися чи кинути гроші у нього – це принесе успіх. Дракона виносять із храму, де починається танець дракона зі своєрідними зиваннями та кружляннями перед натовпом людей. Вперше цей танець проводився на честь відкриття у храмі Зали Сьова для вшанування цього явища 18 жовтня 1958 року.

Відомим святом, де вшановується вірування у дракона, є також свято танцю голубого дракона (сейрюе) у буддійському храмі Кійомідзу (храм чистої води) у м. Кіото [Kiyomizu temple Festival...], присвяченого богині Каннон. Голубий дракон вважається

покровителем міста Кіото та втіленням богині Каннон. Люди провадять свято голубого дракона для вшанування богині як такої, що день і ніч оберігає територію храму та в цілому міста від негараздів. Свято проходить щорічно навесні та восени. Дракона виносять із малої пагоди храму, проносять територією храму та виносять на терени міста, де виконується своєрідний танець-кружляння, який показує, як божество-дракон проходить по своїм володінням. Люди вірять, що ту крамничку, до якої зазирне дракон впродовж свого танцю, мине лихо та невдача.

Ми бачимо, що народні вірування в божество дракона мають різні прояви, особливості сприйняття залежно від місцевості. Проте загальними рисами є те, що це божество, що контролює стихію води. Вірування, що прийшло з Китаю та Індії, асимілювалися у Японії, змішалися з автохтонними японськими віруваннями та набули своїх специфічних рис. Образ дракона тісно пов'язаний із такими віруваннями, як вірування в божество води та у божество-змію через приналежність вищезазначених до стихії води. Поведінка дракона має як прояви прихильності – дракон уявляється таким, що приносить щастя, добробут, так і прояви негативності, де дракон ототожнюється з руйнівними силами природи. У віруваннях у дракона втілюється сприйняття природних явищ, як-то розливи бурхливих річок, повені, сильні дощі, блискавки, грім та уособлення тваринних рис в образах змій, крокодилів та черепах. Вірування в божество-дракона досі поширене на території Японії як у сільській місцевості, так і у великих містах. У сільській місцевості вірування в дракона скоріше ототожнюються з віруваннями в божество води (мідзу-но-камі), а в містах поширено проведення народних свят (мацурі) у синтоських та буддійських храмах, де дракон вшановується як захисник храмів та прилеглих територій.

ЛІТЕРАТУРА

Боги, святилища, обряди Японії: Енциклопедия синто / Под. Ред. И. С. Смирнова. Москва, 2010.

Зыбь большой реки. Старинные японские предания. Москва, 2000.

Икэзуги Э. Подвижник огня. Москва, 1996.

Капанов С. В. Просторова структура святилища Сумійосі-тайся // **Наукові записки. Теорія та історія культури** / Національний університет “Кієво-Могилянська академія”, 2006, № 49.

Кодзики. Записи о деяниях древности. Свиток 1. Мифы. Серия: Литературные памятники древней Японии. Перевод со старояпонского. Санкт-Петербург, 1994.

Манъёсю. Избранное / Пер. с яп., сост., предисл. и коммент. А. Е. Глускиной. Москва, 1987.

Накорчевский А. А. **Синто.** Санкт-Петербург, 2000.

Ніхон но сюкьо но дзітен (Камі то хотоке о мегуру дзенсінко но нагаре) (японською мовою). Токіо, 2000.

Синто – путь японских богов. В 2 тт. Санкт-Петербург, 2002.

Фиссер де М. В. **Драконы в мифологии Китая и Японии.** Москва, 2008.

Ashkenazi, M. **Handbook of Japanese Mythology.** New York, 2003.

Aston W.G. **Nihongi: Chronicles of Japan from the Earliest Times to A.D. 697.** New York, 2008.

Bates R. **All about Chinese dragons.** Beijing, 2007.

Davis H. **Myths and Legends of Japan.** New York, 2007.

Hakone Jinja Shrine. – <http://www.asahi-net.or.jp/~qm9t-kndu/hakone.htm>

Havens N. **The Changing Face of Japanese Folk Beliefs.** – <http://www2.kokugakuin.ac.jp/ijcc/wp/cpjr/folkbeliefs/havens.html>

Hayashi Makoto & Yoshihara Kazuo. Editors' Introduction // **Japanese Journal of Religious Studies**, 1988. – <http://www.nanzan-u.ac.jp/shubunken/jjrs/jjrs.html>

Hori Ichiro. Japanese Folk-Beliefs // **American Anthropologist**, 1959. № 61.

Japanese Beliefs // **Understanding Japan**, 1986, № 87.

Juhl R. A. **The Goddess, the Dragon, and the Island.** 2003. – <http://homepage.mac.com/bartraj2/EnoshimaPt-3/e-resumeutf-8.html>

Kaneko S. Nihonjin-no shyukosei-no tokushitsu to gensei riyakushiko-no mondai // **Nihon-no moderu wa – nan-no moderu des ka.** Kyoto, 1993.

Kinryu-no-mai (Golden Dragon Dance). – http://www.asakusai-umai.ne.jp/e_asakusa/matsuri/index_fal_e.html

Kiyomizu temple Festival, “Seiryu-e” (Blue Dragon Dance). – <http://kyotovisitors.blogspot.com/2010/08/kiyomizu-temple-festival-seiryu-e-blue.html>

Kodansha Encyclopedia of Japan: In 8 vol. Tokyo, 1983, Vol. 2.
Sakurai T. The Major Features and Characteristics of Japanese Folk // **The sociology of Japanese religion**. New York, 1960, № 2.

Sasaki Yoshiro. Endangered traditional beliefs in Japan: Influences on Snake Conservation // **Herpetological Conservation and Biology Journal**, 2010, № 3.